

ŞEKİLİLER OSMANLI SARAYINDA VE TÜRKİYE ORDUSUNDA

ADALET TAHİRZADE*

Yazardan Bir-İki Söz

Bu yazıda ben, Azerbaycan'ın Şeki kentinden Osmanlı topraklarına gelerek Yıldız Sarayı'nda kendine yüksek mevki kazanmış kurena *Mehmet Emin Daruğazade*, onun küçük kardeşi *Hasan Behçet Paşa* ve çar mezaliminden kurtularak ailesiyle birlikte Bursa'yı kendine ikinci vatan edinmiş ipek taciri *Hacı İlyas Sarkerimli'nin* general oğulları *Mehmed (Mehmet Nuri Berköz)* ve *Mahmud (Mahmud Berköz) Paşalar* hakkında söz açmak istiyorum.

Önce bildiririm ki, adı dünyadaki 78 tarihi kentler listesinde bulunan Şeki, Azerbaycanın, tarihi 2.500 yılı aşan en eski kentlerinden, en önemli kültür, sanayi ve ticaret merkezlerindedir. Şekililer, her zaman hür yaşamağı sevmiş, onlara ağalık etmek isteyen Araplarla da, Emir Timur'la da, Safevilerle de, Nadir Şah'la da, Çar ordusuyla da, Komünist rejimiyle de kanlı savaflara girişmiş, özgürlüklerini her zaman her şeyden üstün tutmuşlar. Bu gün Şeki, arazisi 2432.8 kilometrekare, nüfusu 165.9 bin kişi olan (2006) ilçenin merkezidir.

Konuya geçmezden önce iki önemli noktaya da dokunmayı gerekli sayıyorum.

Birincisi, şu kişilerin yaşamını yansıtan belgelerin çoğunda onların *Dağıstan'ın Şeki*, yahut *Nuha/Nohu* kentinde doğduğu yazılıyor. Bu sözler ise Türkiye okuyucusunu şaşırtıyor. Burada da iki konuda anlaşılabilirlik mevcuttur. Bilmeliyiz ki, Çar döneminde "Azerbaycan" adlı bir devlet, ülke yoktu – bütün imparatorluk "Rusya" ismi taşıyordu. Fakat Şeki dağlık bir bölgede bulunduğuna göre oralılar kendini Osmanlıda "Dağıstanlı" gibi addetmişlerdir, oysaki Dağıstan Azerbaycan'la geçilmez Kafkas dağlarıyla sınırlanmıştır ve bugün dahi Şeki'den Dağıstana doğrudan geçmek mümkün değildir. Diğer bir konu da *Şeki-Nuha/Nohu* ismi ile ilgilidir. Rusya Kuzey Azerbaycan topraklarını işgal ettikten az sonra Şeki

hanlığını kaldırdı ve onun bir kaç bin yıllık şerefli ismini de hafızalardan silmek için değiştirerek *Nuha/Nohu* yaptı (1840)¹, Sovyet döneminde de yaklaşık 50 yıl bu ad yaşatıldı ve "Şeki" ismi daha sonra 1968 yılında (!) yeniden geri verildi.

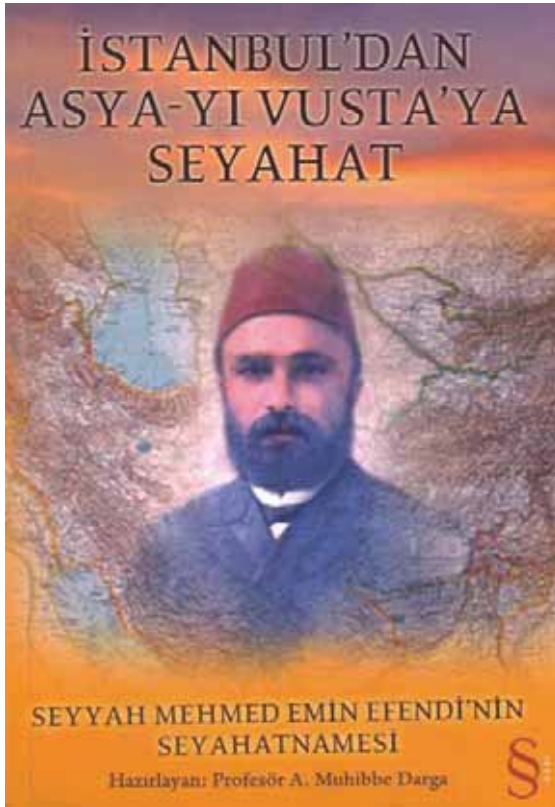
İkincisi, bu kişilerin her biri hakkında az çok yazılmış, onların yaşamı topluma tanıtılmıştır. Fakat ben burada önceki kaynaklardan da yararlanmakla, yeni bilgi ve dökümanları ortaya koymaya ceht ettim.

Beni, adı geçen kişiler hakkında araştırmalar yapmaya ruhlendirmiş, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMİA) Şeki Bölgesel İlimi Merkezi'nin müdürü Prof. Dr. *Zekeriyeye Alizade*'ye, bu makaleyi yazmaya beni teşvik etmiş olan değerli dostum *Ömer Özcan'a*, konu ile ilgili kaynakları bularak Türkiyeden bana iletmış değerli gazeteci arkadaşım *Mina Tansefe*, birçok yeni bilgi, belge ve fotoğrafları, lütfkârlılığıyla bana göndermiş olan *Korgeneral Mehmet Nuri Berköz Paşa'nın* oğlu Prof. Dr. *Sina Berköz'e* şükranlarımı sunmayı vicdan borcum sayıyorum.

Kurena Mehmet Emin Hacı Abdürrehim Efendi Oğlu Daruğazade (H. 1271/ M. 1854, Şeki-25 Eylül 1925, İstanbul)

Mehmet Emin Bey'in hayatını incelikle araştırmış üç önemli kaynak mevcuttur. Prof. Dr. *Ali Birinci'nin* "*Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Bey'in Hikâyesi*" isimli makalesi² M. E. Daruğazade'nin hayatını arşiv dökümanlarına dayalı biçimde inceleyen şimdide dek yazılmış en ciddi bir ilmi biyografiyi içeriyor. Yazar, Osmanlı döneminin konu ile ilgili bütün arşiv malzemelerini gözden geçirmiş ve Mehmet Emin Bey'in ailesi, doğumu, evliliği ve irtihali, tahsil ve meslek hayatı, şahsiyeti, eserleri hakkında ilk defa derli toplu bir bilgi vermiştir.

M. E. Daruğazade'nin Seyahatnamesi'ni 2007 yılında mükemmel bir biçimde yayımlatmış olan³

torunu Prof. Dr. Muhibbe Darga'nın kitaba yazdığı "Büyükbabam Mabeyinci Darugazade Mehmet Emin Bey (Sultan II. Abdulhamit'in Karınlarından)" adlı sunuşda⁴ da belgelere yansımayan birçok değerli bilgiler verilmiştir. Ayrıca M. E. Daruğazade'nin kızı Hayriye Kerimzade'nin adı geçen kitabın baş tarafında yer alan "Mehmet Emin Bey'in Hayatı" başlıklı biyografisi de aile arşivi belgelerine ve Mehmet Emin Bey'in aile fertlerinin güvenilir anılarına dayanarak kaleme alındığı için oldukça önemlidir⁵.

Konuya geçmezden önce M. E. Daruğazade ile bağlı iki düşünce üzerinde durmak isterdim:

Birincisi, erkek torununun oğlu olan Murat Darga'nın özgeçmişini yansıtan bir sitede şunlar yazılmış: "Murat Darga'nın baba tarafı aslen Kara Kalpak Türk'lerinden olup, Özbekistan Hiva Hanlığında Darga iken göç ederek Azerbaycan Dağıstan Şeki'ye yerleşmiş, sonra da İstanbul'a gelmişlerdir"⁶. Gerçi kızı Hayriye Hanım ve torunu Muhibbe Hanım bununla ilgili söz etmemişlerse de kendisi "Seyahatname"de Hive hanı Muhammed Rahim Han'la görüşü tasvir ederken şöyle yazıyor: "Bendeniz zaten o taraflar ahalisinden bir adamın oğlu olup oralarca pederimin şöhreti beni dahi hüsn-i suretle tavsiye ettirmiş olduğu gibi..."⁷. Yahut "...Çağatay lisanını ise Hiveliler kadar güzel söylemekte bulunmuş olduğumdan yerliden hiçbir fark olunmaz idim"⁸.

İkincisi, Mehmet Emin Bey'in Sultan II. Abdülhamid Han'ın Başmabeynciliğini yapması⁹ ve Abdülhamid Han tarafından ona paşalık verilmesi¹⁰ hakkında iddiadır. Osmanlı sarayında mabeynci padişahı savunan, halkla Bab-ı Ali arasında irtibat kuran, padişahın dışarı ile işlerine bakan ve dilekleri onun kendisine ulaştırarak, saraya gelen ziyaretçilerin ziyaretlerini düzenleyen, saray protokölünü gerçekleştiren saray memurudur. (Mabeynci yerine "yakın" anlamındaki "kurena" sözcüğü de kullanılıp)¹¹. Abdülhamid Han döneminde devletin yönetimi Bab-ı Ali'den fazla saraydan yürütüldüğü için **Mabeyn dairesi 1876-1908 yılları arasında devletin en güçlü kurumuydu**. Mabeyncilerin en yüksek yöneticisine **Başmabeynci (Ser-kurena)**, onun yardımcısına ise **İkinci mabeynci** denilirdi.

Osmanlı'nın bütün başmabeyncilerini belirleyen Yılmaz Öztuna'nın, doğruluğu kuşku doğurmaz listesinde¹² Başmabeynci *Emin Efendi*'nin ismi geçiyor, fakat o, Başmabeynci görevinde 1844-1846 yıllarında bulunmuştur. Bu listede *bala* rütbeli Mehmet Emin Bey'in ismi ise Başmabeynci *Hacı Ali Paşa*'nın döneminde (1894-1908) yalnızca mabeynci olarak geçiyor¹³. Tarihlerden de gözüktüğü gibi, şu iki Emin Bey'i asla aynı kişiler saymak olmaz.

Paşalık konusuna gelince, Prof. Dr. Ali Birinci'nin incelediği sicillerde de Emin Bey'in son rütbesi "*bala*" olarak gösterilmiştir¹⁴. Yılmaz Öztuna yazıyor: "*Bala*, *vezir*'den bir aşağı basamak mülkiye rütbesidir. *Birinci ferik* ise bugünkü *orgeneral*'dir. Bu iki rütbe, mülkiye ve askeriye rütbeleri olarak birbirine eşittir... Bu rütbe sahipleri de Avrupa protokolünde *ekselans*'tır, klasik dönemde olsun bu basamağın, Avrupanın *marki* (Fr. *marquis*) soyluluk derecesine karşılık olduğu söylenebilir. Birinci ferik daima "*paşa*"dır. "*Bala*" ise menşesindeki unvanına göre ya *efendi*, ya *bey*'dir... *Bala*'lara asla *paşa* denmez"¹⁵.

Ömrünün 30 yıldan çoğunu Osmanlı İmparatorluğuna hizmette geçirmiş Mehmet Emin Bey Daruğazade hicri tarihle 1271 (miladi 24.9.1854-12.9.1855)'de Azerbaycan'ın Şeki kentinde *Hacı Abdürrehim Efendi Ahmet oğlu Daruğazade* ile *Dostu Hanım*'in ailesinde dünyaya göz açmıştır. İlk adı "Mehmet Ali" olmuş, Osmanlı sarayında hizmete başlarken ona "Mehmet Emin" denilmiştir. Soyadı, dedesi *Daruğa Ahmet*'den intikal etmiştir. Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi'nin "Usul-i Hükümet" bölümünde "*daruga*" sözcüğünün Hive'de "hanın latifecisi" anlamında kullanıldığı¹⁶ belirtilmişse de Moğolca kökenli bu ünvan Azerbaycan Türkçesinde "şehir, kaza, mahal, ya vilayet hâkimi" anlamı da vermektedir¹⁷.

Babası, zamanının büyük ipek kozası tüccarlarından olan *Hacı Abdürrehim Efendi* Hindistan, İtalya (Milano) ve Fransa (Marsilya) arasında ticari ilişkiler kurmuştu.¹⁸ O, "mahalli iptidai mektebinde mukaddemat-ı ulum etmiş"¹⁹ olan 9 yaşındaki oğlu Mehmet Ali'yi de 1863 senesinde yanına alıp Marsilya'ya götürmüş, onu orada amcazadesi *Selîm Efendi*'ye, *Madam Andree*'ye ve Fransız Lisesi müdürüne emanet ederek Şeki'ye dönmüştür. O, ancak 6 sene sonra Fransa'ya geri gelir. O kadar süre ailesinden habersiz yaşamış olan 15 yaşındaki Mehmet Ali'yi yanına alarak Derseadet'e (İstanbul'a) geliyor ve oğlunu, derslerin Fransızca verildiği Mekteb-i Sultaniye'ye kaydettiriyor. 2 sene okuduktan sonra bir haksızlık yüzünden bu okuldan ayrılarak 1871'de Hukuk-ı Şahane Mektebi'nde okumaya başlıyor. İkinci sınıftayken hastalanıyor. Hekimler seyahata çıkmasını tavsiye ediyorlar. 1877'nin Nisanında o, İstanbul'dan yola çıkarak Poti'ye, oradan Tiflis ve Gence'den geçerek doğma yurdu Şeki'ye gidiyor. O sıralarda babası Hindistan'daymış. Hastalığı burada da tedavi edilemediği için hem Hindistan'daki babasını aramak, hem de uzun süreli seyahatda bulunmak amacıyla Şeki'deki "ailesinden büyük merasimle ayrılıyor"²⁰, Bakü'ye geliyor ve oradan Hazar denizi üzerinden geçerek Orta Asya (Türkistan, Asya-yı Vusta) gezisine çıkıyor. Hive, Taşkend, Hokand, Kaşgar, Afganistan ve Hindistan'ı geziyor, sonra yeniden İstanbul'a dönerek Hukuk-u Şahane Mektebi'nde okumaya devam ediyor.

Hukuk talebesi iken *Ahmet Mithat Efendi*'nin teşviki ile "*Asya-yı Vusta'ya Seyahat*" onun "*Tercüman-ı Hakikat*" gazetesinde tefrika ediliyor. Seyahatname kitap şeklinde basıldıktan sonra *Sultan II. Abdülhamid*'in dikkatini çekiyor. Sultan onunla görüşüp konuşuyor ve Yıldız Sarayı kütüphanesine memur olarak görevlendiriyor (2 Mart 1880).²¹ Ali Birinci'nin belirttiği gibi, "*6 Eylül 1882'de Sultan'ın en yakın ve mutemet çevresine, yani kurena meyânına dahil edilen Mehmet Emin Bey, tam yirmi yedi sene Sultan Abdülhamid'in nezdinde zor ve hassas şartlarda bu vazifesini ifaya muvaffak oldu*".²² Mehmet Emin Bey'in en son görevi 14 Ağustos 1908'de Karine-i Sani Şehriyari makamı oldu. İttihatçılar Abdülhamid'i tahttan indirdikten sonra 27.4.1909'dan, tebeddül-i saltanat hasebiyle açıkta kalmış, görevi bitmiştir. Sultanın etrafında bulunmuş yüksek mevki tutan birçokları ağır biçimde cezalandırılmış, fakat namusluluğu ve dürüstlüyü ile tanınmış, siyasi entrikalardan daima uzak kalmış Mehmet Emin Bey'e kimse dokunmadı ve o, tekaüde ayrıldı. 11 sene sonra, "kendisini yakinen tanıdığı ve itimat ettiği anlaşılan" *Sultan Vahdettin* onu Hazine-i Hassa-yı Şahane müdiriyet-i umumiliğine ve aynı

zamanda bu müdürlüğün heyet-i idare riyasetine tayin etti (17 Nisan 1920-25 Şubat 1922).²³

Mehmet Emin Bey sarayda bulunduğu müddet içinde Şeki ile alakasını kesmemiştir. Azerbaycan'ın ve Şekin tanınmış kişileri onun yanına gelmiş, yardımlarından faydalanmışlardır. Örneğin, meşhur Şeki şairi *İsmail Bey Nakam* (1841-1906) Sultan Abdülhamit devrinde bir müddet İstanbul'da bulunmuştur. Mehmet Emin Bey İstanbul'da onun şiirler divanını bastırmak istemiş, eseri sansürün tetkikinden geçirtmiş ve Sultan'dan kitabın basılması iznini almıştır. Fakat Tahir adlı sansür memurunun mukaddeme bölümünün ve bazı şiir parçalarının üstünü çizmesi nedeniyle Nakam, eserinin basılmasından vaz geçmiş, ancak daha sonra el yazması metin Ali Emiri'nin eline geçmiştir. Şimdi o elyazma divanı Fatih "Millet" kütüphanesinde 487 numara altında korunuyor.²⁴

Hatırlatmam gerekir ki, şu divanın mukaddemesinde şairin kendi eliyle yazıldığı zannedilen 26 sahifelik bir mektup da vardır ve bu mektup "*Kurena-yı hazret-i şehriyariden bir zata arz ve takdim olunan istirhamname suretidir*" cümlesi ile başlamaktadır.²⁵ Adı geçen "Kurena"nın Mehmet Emin Bey olduğu kuşkusuzdur.

Kaynaklarda daha çok "Mabeyinci Emin Bey" adıyla tanınan, *Avrupalıların "Son Excellence (ekselans) Emin Bey"* diye hitab ettikleri Mehmet Emin Bey poliglot olduğu için (o, Türkçeden başka, Arab, Fars ve Fransız dillerini çok iyi, İngiliz, Alman ve İtalyan dillerini ise orta derecede bilirdi) görevinde bu üstünlük göz önüne alınmıştı. O, kuvvetli Fransızcasıyla Sultan Abdülhamid'e romanlar tercüme etmişti.²⁶ Sultanın kızı Ayşe Osmanoğlu'nun hatıratına dayanan araştırmacılarından biri yazıyor: "*Sultanın bir alışkanlığı da, gece yatarken bendegândan birisine başucunda, paravanın arkasından zabıta ve cinayet romanları ile seyahatname kitapları okutturmasıydı. Ciddi eserlerin uykusunu kaçıracağı endişesiyle adeta bir ninni niyetine söz konusu romanları tercih ederdi. Roman okuyan kişi padişahın uyuduğunu hissedince usulca dışarı çıkardı. [...] Ayrıca Nişan Efendi adında birisi kendine ait hususi dairesinde Avrupa gazetelerini okur ve devleti ilgilendiren makale ve yazıları tercüme ederdi. Bunlar ve gelen ajans telgraflarının tercümeleri günü gününe padişaha arz edilirdi. Sultan önemli ve ciddi tarih kitaplarını ise gündüzleri Mabeyinci Emin Bey'e okutturdu*".²⁷

Emin Bey bazen Osmanlı şahzadelerine Fransızca dersi de veriyordu.

O, "Avrupalı zevata, süferaya refakat ederek *Sultana hususi tercümanlık yapmak* gibi mesuliyetli bir vazife" taşıyordu²⁸, Osmanlı Devleti'nin özel ecnebi misafirlerine mihmandarlık yapıyordu. Örneğin, II Abdülhamid'in dostu, Prusya Kralı ve Almanya İmparatoru olan Kayzer *II. Wilhelm* ve Kraliçe *Augusta-Victoria* 2 Kasım 1889'da ve 30 Kasım 1898'de İstanbul'a geldiklerinde sarayda ve şehirde Kayzer'e refakat ve rehberlik işiyle Sultan Mehmet Emin Bey'i görevlendirmişti.²⁹ Onun mihmandarlığından son derecede memnun kalan II. Wilhelm, Emin Bey'i "*Siyah Kartal Liyakat Nişanı*" ile onurlandırmıştı.

Mehmet Emin Bey
(Muhibbe Darga Arşivi)

İtalya veliaht prensi, Kral I. Umberto'nun oğlu *Victor Emmanuel* ve zevcesi Karadağ Prensesi *Helena*, 1900'de İstanbul'a geldiklerinde onlara da Mehmet Emin Bey mihmandarlık yapmıştı.³⁰ Genç çift bu refakattan çok memnun kalmışlardı. Onlar İtalya'ya dönmek için Marmara'yı aşır Çanakkale'ye yol alırken İtalya Kralı Umberto'nun ölüm haberi saraya ulaşmış, Sultan Abdülhamit, "*Emin Bey, sarayın resmi bir sürat teknesini hazırlatıp arkalarından gidin ve İtalya Kralı'nın vefatını bildirip benim taziyelerimi arz edin ve krallıklarınızı tebrik edin*" diye emir vermişti. Çanakkale'de onlara yetişen Emin Bey emri yerine getirmiş, prense "Majesteleri" hitabıyla İtalya Kralı olduğunu ifade etmişti. Böylece, III. Victor Emmanuel'e "Majesteleri" diyen ilk saray adamı bir Şekilli Türk olmuştu!³¹

Emin Bey mimarlığın inceliklerine de beledi ve İstanbul'daki bir sıra binaların projelendirilmesi ve inşası zamanında Sultan onu mimarların yanında görevlendirmiştir. Kızı Hayriye Hanım bu binaları saymıştır: Şale Köşkü, Etfal Hastahanesi, Haydarpaşa Tıbbiye binası (Gülhane) ve Sanayi-i Nefise binası. Eskişehir Söğüt'te ilk Osmanlı sultanlarının türbelerinin tamirlerinde de hazır bulunmuştur.³² Mehmet Emin Bey, II. Wilhelm'in İstanbul'a hediyesi olan, Sultanahmet meydanındaki "Alman çeşmesi"nin yapımına da nezaret etmiştir.³³

II. Wilhelm İstanbul'da anıt çeşme yaptırdıktan sonra II Abdülhamid'in de, karşı jest olarak Berlin'de bir anıt yapı inşa ettirmesi gündeme gelmişti. Bu kapsamda, Kayzer istediği türde bir bina yaptırması için Sultana Berlin Üniversitesi Kadınlar Kliniği (Universitaets-Frauenklinik Berlin) bahçesinde uygun bir arsa tahsis ettirmişti. Türk-Alman dostluğu-

nun simgesi olacak altışar yataklı iki hastane pavyonu yaptırmak isteyen Sultan, Alman ve İtalyan mimarların tasarladığı planlardan vazgeçmiş, bu işle Türk mimar Kemaleddin Bey'i görevlendirmiştir. "*...21 Eylül 1902 tarihinde, mabeyinci Emin Bey, saray baş mimarı Nazım Paşa ve Mimar Kemaleddin Bey, hazırlanan üç ayrı projeyi de alarak, Almanyanın İstanbuldaki elçisine giderek görüşmeler yapılmış ve Sultanın, Mimar Kemaleddin Bey'in hazırladığı projeyi tensip ettiği kendisine bildirilmiştir*".³⁴

Sultan Mehmet Emin Bey'e o kadar itimat besliyordu ki onu hatta ailesinin sırları sayılacak sorunlara da celb ediyordu. Belli ki Sultanla oğlu Şehzade Abdülkadir arasında münasebet gergindi. Bu konuya

dokunan Ayşe Osmanoğlu "*Babam Sultan Abdülhamid*" kitabında böyle yazıyor: "*II. Abdulhamid Beylerbeyi Sarayı'nda sürgün hayatı yaşarken Abdülkadir Efendi asla gelmemiştir. Esasen o, babama karşı daima küskün davranır; sosyalist olduğunu iddia ederdi. 'Burhaneddin Efendi'yi bizden üstün tutuyor'* derdi. Kendisine mahsus acayip fikir ve hareketleri vardı. Babamın hiç istemediği hareketi yapmaktan çekinmez, mesela fesini yana eğerek giyer, babamdan daima tekdir haberleri alırdı. Babam çok defa Mabeynci Emin Bey'i göndererek nasihat ederdi".³⁵

Bunların hepsi Mehmet Emin Bey'in Sultan Abdülhamid sarayında ne kadar büyük prestiji olduğunu gösteriyor. Onun Osmanlı Devleti'ne hizmetleri layıkınca değerlendirilmiştir – o, memurluk hayatı boyunca birçok rütbe, nişan ve madalyaya layık görülmüştür. O, 1880-1904 yılları arasında bütün rütbelerden (4 rütbeden) Mecidi ve Osmanî, nihayet Murassa Osmanî nişanına layık görülmüştür. Birçok ecnebi devletler de (Almanya, İtalya, Rusya, Sırbistan, İsveç, Karadağ, Belçika, Fransa, Bulgaristan, Siyam, Romanya, İran, Habeşistan vb) onu kendi nişanlarıyla onurlandırmışlardır. Emin Bey'e verilen madalyaların uzun bir listesi vardır.³⁶

Mehmet Emin Bey'in aile hayatı onu hoşnut etmemiş, hüznü, üzücü geçmiştir. Önce, babasının iradesi zıddına olarak, kendinden on bir yaş büyük boşnak kızı *Meryem Münire Hanım*'la izdivac etmiş, ondan evladı olmamış, bu yüzden kadın ruhi bunalıma düşmüştür. 1888'de ikinci kez Rodoslu bir Katolik kızla (Müslüman adı: *Leman Hanım*) evlen-

miş, oğlu Dr. Med. *Ahmet Sait Darga* (1899-1963) bu hanımdan doğmuştur. 1900'de zevcesinin ölümü Emin Bey'i sarsmıştır. 1904'de *Zihniye Hanım*la evlenmiş, kızı *Fatma Hayriye Kerimzade* de (1905-13 Ocak 1985) bu hanımdan doğmuştur. Fakat bir kaç yıl sonra *Zihniye Hanım* da vefat edince kurduğu bu üçüncü aile de maalesef dağılmıştır.³⁷

Ailesindeki sarsıntıları Mehmet Emin Bey Kadıköy'de Osmaniyeye mahallesindeki Nişantaşı caddesinde 14 Nolu köşkünde Şeki'den getirdiği küçük kardeşi *Hasan (Behçet Paşa)*, kız kardeşleri *Selime, Hayriye, Saliha* ve *Fatma* hanımlarla, evlatları *Ahmet Sait* ve *Fatma Hayriye*, torunları *Muhibbe* ve *Zarife* ile meşgul olarak unutmak istemiştir. Köşkünde her gün büyük aile toplantıları yapması üzüntülerini unutmaya gerçekten yardımcı olmuştur. O, burada kendi yazdığı eserlerini, özellikle seyahatnamesini okumuş. "Yazmayı bitiremediği *Mascotte* isimli operasına çok üzülürdü".³⁸

Mehmet Emin Bey 16 Eylül 1925'de İstanbul'da adı geçen köşkünde hayata veda etmiş ve Karacaahmet kabristanına defnedilmiştir.

Mehmet Emin Bey, seyyah, doktor, ressam, mimar, müzisyen, öğretmen, dilmaç (tercüman), diplomat, sosyolog, etnograf, şair... gibi bir çok mesleklerle sahip bir bilgin ve yarıcıydı. Onun kaleminin mahsulu olan aşağıdaki kitaplar günümüze kadar gelmiştir.

İlmi eserleri:

1. "Asya-yi Vustaya" ("İstanbuldan Asya-yi Vustaya Seyahat") eseri. "Seyahatname"de Emin Bey yazıyor: "*Bendeniz Rusya, Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere'yi birçok gezdim*".³⁹ Başka bir yerde ise: "...Asya-yi Vusta'ya bir değil iki seyahat yaptım'der.⁴⁰ Özellikle Türkmenlere meftun olan yazar, onların yaşamı, maneviyatı, ahlakı hakkında oldukça değerli bilgiler vermektedir. Bu bilgi çağımızın okurları için özellikle kıymetlidir. Mesela, Ermenilerin Türkmenlerin ahlakına olumsuz etkisi dolayınca böyle yazıyor: "*Asıl Türkmenlerde yalan söylemek ve adam aldatmak malum bile olmadığı halde bu sevahil halkı ermenilerden bi-t-tahsil, gayet firib-ger (yalancı) ve hud'a-perver (aldatıcı) olmuşlardır*".⁴¹ "Teke Türkmenleri" bölümünde o, bildiriyor: "*Selçukların aslı*

Sığır Beslemek Usulü

işbu Teke Türkmenleri olup" "*Asya'da ve belki bütün dünyada hürriyeti en ziyade ragıb ahali bunlardır. Şimdiye kadar hemen hiçbir hükümetin tahtı idaresine girmeyip İran ve Buhara ve Rusyalılara karşı kendi istiklallerini pek güzel muhafaza etmişlerdir*".⁴² Hıva Hanı Muhammed Rahim Han ile mülakatını tasvireden bölümde Emin Bey yazıyor ki Han: "...Rusya muharebesine dair benden bir hayli malumat aldıktan sonra hanedan-ı celil-üşşan-ı Osmaniyen'in da Asya ve hatta işbu Harizm kıtasından olmaları[nın] bu mahaller için dahi bir büyük medar-ı ıftihar (ıftihar kaynağı) olduğunu ve ara yere İranın hayuleti (yolu kapaması, engel olması) ile Devlet-i Osmaniyeye'den cüda düşmeleri[ni] kendileri için mucib-i teessüf bulunduğunu ve Kaşğar Emirinin himaye-i

Osmaniyeye'ye duhulünden pek ziyade memnun olup eğer Kaşğar hükümeti teessüs ve teeyyüt eder ise (kurulur ve kuvvetlenirse) bütün Asya Hanlıklarının da o ittifaka girerek şevket-i İslamiyyenin artacağını beyan eyledi".⁴³ Bence, eseri ilmi bakımdan araştıranlar bu noktalara özellikle dikkat yetirmeliler.

"Seyahatname" şimdiye dek hicri 1295'de (m. 1878) ve 1986'da (2. baskısı 2000'de), 1998'de, 2007'de 4 farklı biçimde 5 kez basılmıştır. Fakat, bizce, eserin en kamil ve ilmi bakımdan en değerli neşri torunu Prof. Dr. *Muhibbe Darga'nın*, Prof. Dr. *Muammer Özergin'in* çeviri yazısı üzere hazırlayarak 2007'de gerçekleştirdiği son baskısıdır.

Osmanlı Devleti'nden Orta Asya'ya ilk geziyi yapmış seyyahın bu paha biçilmez "Seyahatname"sine atıfta bulunan Prof. Dr. Ali Birinci ne güzel söylemiş: "...[Emin Bey'in] sadece seyahatnamesi bile ismini yaşatmak için kâfidir".⁴⁴ Ali Birinci, seyyahın Hive'den sonra Taşkend, Hokand, Kaşğar üzerinden Afganistan ve Hindistan'a geçtiğini, oradan İstanbul'a döndüğünü bildirir ve ardınca hemen kayd ediyor: "*Anca bu kısmın hikâyesini, ne yazık ki yazmamıştır*".⁴⁵ Fakat torunu, Prof. Dr. *Muhibbe Darga*, Hive'den sonraki gezinin de yazıya alındığını onaylamaktadır: "*Aile büyüklerimiz ve babam Dr. Ahmet Sait Darga'dan, gezisinin yayımlanmamış ikinci bölümünü yazdığı metnin, Kuruçeşme'deki yalısında kül olduğunu*"⁴⁶ üzümlere yıllar evvel öğrenmiştim".⁴⁷

2. "İpek Böceği Beslemek Usulü" Osmanlı döneminde ipekböcekçiliğine dair ilk eserlerdendir. Bu kitabın yazılmasını tesadüf saymak yanlış olur. Unutmayalım ki, yazar dünyaya gözlerini açar-

M. Emin Bey. "Musevver Tarif-i Hayvanat" Kitabının Cildi.

Mehmet Emin Beyin Fransızca Kitabının Cildi

açmaz Şeki'de ipek böceği görmüş, ipekböceği kozası ile uğraşmıştır. Prof. Dr. Zekeriyye Alizade'nin araştırmaları "Şeki arazisinin dut ipekböceğinin yarandığı mekânlardan biri olmasına"⁴⁸ kuşku bırakmıyor. O dönemde Şeki, dünyada meşhur ipekçilik merkeziydi. Mehmet Emin Beyin, 9 yaşına girdiği 1863'de Şeki'de dünyanın en büyük ipek fabrikası kurulmuştu. Burada 452 çark vardı ve 1861 işçi çalışıyordu.⁴⁹ Bu yüzden de Emin Bey'in ipek böceği hakkında eser yazması çok tabiidir. 78 sayfalık şu kitap hicri 1296/miladi 1879'da Dersaadet'te (İstanbul'da) Kırkambar matbaası'nda basılmıştır.⁵⁰ Ali Birinci, Emin Bey'in bu kitabı A. Midhat Efendi'nin önerisi üzerine yazmış olabileceğini tahmin ediyor⁵¹.

3. "Siğir Beslemek Usulü" kitabının adını bu belgede okuyoruz: "Mabeyinci Mehmet Emin Bey'in Sicil Kaydı. T.C. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü. O. No: 3199".⁵² Türkiye kaynaklarında bu eser hakkında hiç bir bilgi yoksa da biz Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsünde onun bir nüshasını bulduk.⁵³ Üzerinde "Siğir Besleme Usulü. Mürettibi Kurena-yı Hazret-i Şehriyariden M. Emin" yazılmış kitap,

Hasan Behçet Paşa
(Sina Berköz Arşivi)

Derseadet'te Matbaa-yi Osmaniye'de basılmıştır. Cildin üzerinde ve 72. sahifesinde basılma tarihi 1305/1887-88, titül sahifesinde ise 1306/1888-89 gösterilmektedir. 8 bölümden oluşan, birçok resimlerle süslenmiş (resimleri Emin Bey'in kendisinin çektiğini düşünüyoruz) 72 sahifelik bu kitapta inek besiciliği hakkında çok geniş bilgi vardır.

4. "Muallim-i Lisan-ı Farsî". Hicri 1308(m. 1890/91)'de Dersaadet'te Mahmut Bey matbaası'nda basılmış⁵⁴ 234 sayfalık eser Farsçayı Türklere öğretmek için yazılmıştır. Bu kitap Mehmet Emin Bey'in farsçayı yüksek seviyede bildiğini göstermektedir.

5. "Musavver Tarif-i Hayvanat". Dersaadet'te ilk defa 1306/1889'da Matbaa-yi Amire'de⁵⁵, ikinci kez 1310/1893'de Matbaa-yi Osmaniye'de basılmış kitaptır. Esasen çocuklar için hazırlanmış bu eserde hayvanlar âleminden bahs ediliyor, hayvan türleri tanıtılıyor. Metni 71 sayfa olan esere ek olarak verilen 23 çift sayfada çok sayıda çeşitli (kara da gezen, havada uçan ve suda yüzen) hayvanlarla renkli resimleri verilmiştir.

6. "Musavver Tarif-i Ümem". Dersaadet'te 1308/1891'de Matbaa-yi Osmaniye'de basılmış 68 sayfalık bu kitapta dünya milletlerinin tarihi, genellikle dünya tarihi araştırılmakta, milletlerin isimleri verilmektedir.⁵⁶ İlave 12 çift sayfada, renkli resimler yer almaktadır.

Fransızcadan Tercümelere:

1. "Merkez-i Arza Seyahat". Jules Verne'nin (1828-1905) bu romanını "Kurena-yı hazret-i şehriyariden" Mehmet Emin Bey Fransızcadan tercüme ederek 1302/1884-85'e Dersaadet'te Matbaa-yi Osmaniye'de bastırmıştır (416 s.). Bu, romanın Türkiye'de ilk tercümesi sayılır.

2. "Beş Hafta Balon ile Seyahat". Jules Verne'nin 1863'de yazdığı ilk romanını Fransızcadan çeviren Mehmet Emin Bey, onu bu isimle 1305/1887-88'de Dersaadet'te Matbaa-yi Osmaniye'de yayımlatmıştır (351 s.).

Bu tercümelerin ikisi de Türkiye çocuk edebiyatının ilk örneklerinden sayılmaktadır.

Edebi Eserleri:

1. **“Mélange de Poésies - Turques et Persanes, Composées et Traduites en Français” (Toplu Şiirler)**. 85 sayfalık bu Fransızca kitap 1912’de Derseadet’te basılmıştır.⁵⁷ Kızı Hayriye Kerimzade’ye göre, Mehmet Emin Bey bu “kitabını kendi hesabına bastırılmış, fakat fazla beğenmediği için piyasaya çıkarmamış. Hâlbuki şiirler felsefi, içli, hüznü; ruhen yalnızlığı hissediliyor. Bence Ömer Hayyam tarzında gibi”.⁵⁸

2. **“Ana Nasihatı”**. Bu küçük kitabın ismi yalnız kızı Hayriye Kerimzade’nin yazısında geçiyor.⁵⁹

Bitiremediği Eserleri:

1. **Fransızca-Türkçe lugat.**

2. **“Mascotte” adlı opera metni.**

Kızı Hayriye Hanım yazıyor: “Şiirleri hariç bu iki yarım kalmış yazıları bende yok, kayıplar”.⁶⁰ Babasını kast ederek, başka bir yerde bildiriyor: “Yazmayı bitiremediği *Mascotte* isimli operasına çok üzüldü”.⁶¹

Süvari Livasi Hasan Hacı Abdürrehim Efendi Oğlu Daruğazade (Hasan Behçet Paşa) (1863’dek, Şeki – 1925’den Sonra, İstanbul)

Osmanlı dönemi Türkiye tarihinde, önemli hizmetlerde bulunmuş bu değerli şahsiyet hakkında, ne yazık ki Türkiye’de de, Azerbaycan’da da ayrıca hiç bir yazı kaleme alınmamış, onun hayatı şimdiye dek karanlıklar içinde kalmıştır. Yalnız kardeşinin kızı *Hayriye Kerimzade*, babası Mehmet Emin Daruğazade’nin hayatını anlatırken amcasından da yeri geldikçe söz etmiş⁶², torunu *Prof. Dr. Sina Berköz* ise İnternet’te onun hakkında İngilizce kısa bir bilgi vermiştir⁶³. Hakkında başka bir kaynak bilgimiz yoktur. Değerli Sina Bey babası ve amcası

ile birlikte, dedesi (annesi A. Ulviye Hanımefendi’nin babası) Hasan Paşa ve onun büyük kardeşi Mehmet Emin Bey’in oldukça kıymetli fotoğraflarını ve birçok bilgileri bize göndermiştir. İnşallah, yakın dönemde Türkiye arşivlerinde onun sicillerini inceleme imkânı bulacağımızı ümit ediyoruz.

Hasan Hacı Abdürrehim Efendi oğlu Daruğazade’nin (Hasan Behçet Paşa’nın) doğum tarihi henüz belli değildir. Hayriye Kerimzade’nin, amcası hakkında yazdıklarından öğreniyoruz ki, Mehmet Emin Bey Osmanlı sarayında görevlendirildikten az sonra, Şeki’deki babasını haberdar ederek, “çok sevdiği küçük erkek kardeşi Hasan’ı yanına istiyor”, Hasan, babasıyla İstanbul’a geliyor. Emin Bey’in 1854’de doğduğunu ve 9 yaşındayken Şeki’den Fransa’ya götürüldüğünü göz önünde tutarsak, kardeşinin en geç 1863 yılında doğduğu, İstanbul’a ise 1880’lerin başlarında geldiği anlaşılıyor.

Genç Hasan “askerliği çok sevdiği için İstanbul’da Harbiye Mektebi’ne kaydoluyor ve süvari sınıfından mezun olarak, Osmanlı ordusuna zabıt olarak katılıyor”. Yine Hayriye Hanım’ın bildirdiğine göre, Hasan Paşa “birkaç sene sultanın yaverliğini de yapmıştır”.

Hatırlatalım ki, kurena olduktan sonra Emin Bey, Sultanın isteğiyle Nişantaşı’ndan Kuruçeşme’ye taşınmış, bundan bir süre sonra kardeşi Hasan’da “yüzbaşılığa terfi etmiş, süvari yüzbaşısı olmuş, Balkan harpleri sonunda İstanbul’a göçmen olarak gelmiş Bulgaristan Türklerinden⁶⁴ *Zeynep Selvet Hanım*’la evlenmiş ve ailesiyle Kuruçeşme’de bir köşk yaptır-

Hasan Behçet Paşa İstanbul’daki Köşkünün Bahçesinde. Elinden Tuttuğu Ağabeyi M. Emin Bey’in Oğlu *Said (Darga)*. Arkada kız kardeşi *Selime Hanım*’ın İstanbul’da okumak üzere Şeki’den gelen iki oğlu. Solda *Ali*, sağda *Hüseyin (Ocak)*. (*Sina Berköz Arşivi*)

Petersburg Bölgesi I. Müslüman Kurultayının Delegeleri, 2-6 Aralık 1917. 1. Mehmet Nuri Efendi, 2. Osmanlı Elçisi Galip Kemal (Söylemezoğlu), 3. Yusuf Akçura, 4. İçeri Rusya Sibir Müftüsü Alimcan Aliyev.

miş ve oraya yerleşmiş”tir. Yakın oturmaları özellikle ailesi dağılan Emin Bey’i avundurmuştur.

Emin Bey 1909’da saraydan ayrıldıktan sonra çocuklarıyla beraber Acıbadem’de bir köşke çekiliyor. Hayriye Hanım’ın bidirdiğine göre, “amcam Hasan Paşa da tekaüt olarak aşağı Acıbadem’de yaptırdığı bir diğer köşke çocuklarıyla yerleşmiş. Her iki kardeş de Kuruçeşme’deki evlerini kiraya vermişler”.

Hasan Paşa’nın ölüm tarihi de belli değil. Onun, 1925’de dünyasını değiştirdiği büyük kardeşi Emin Bey’den sonra Hakkın rahmetine kavuştuğunu düşünabiliriz.

Hasan Paşa’nın Zeynep Selvet Hanım’dan 3 kızı (*Şerife, Sabiha ve Ayşe Ulviye*) ve bir oğlu (*Kemal*) vardır. En küçük kızı *Ayşe Ulviye Hanım*, Korgeneral Mehmet Nuri Berköz’ün eşi, Prof. Dr. Sina Berköz’ün annesidir. O, 24 Ocak 1993’de vefat etmiş, Zincirlikuyu mezarlığındaki aile kabristanına defnedilmiştir.⁶⁵

Tek oğlu *Kemal Darga* 40 yıl, eşi ise 2 yıl önce vefat etmişlerdir. Evlatları olmamıştır.⁶⁶

Hasan Behçet Paşa’nın askeri hizmetleri hakkında bilgimiz sınırlıdır. Sina Berköz yazıyor: “Askerlik hayatı boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli yörelerinde ve bu arada Bağdat’da süvari komutanı olarak görev yapmıştır”.⁶⁷

Çeşitli kaynaklarda aynı adı taşıyan ve aynı zamanda tanınmış bir ressam olan bir harita subayından da söz edildiği görülmektedir.^{68 69} Hasan Behçet Paşa’nın aynı kişi olup olmadığı, ancak ikisinin de askeri sicillerinin incelenmesinden sonra kesinlik kazanabilir.

Korgeneral Mehmet Nuri Hacı İlyas Oğlu Sarıkerimli (Mehmet Nuri Berköz / Nuri Berköz) (Şeki, 1889 – İstanbul, 16 Ocak 1975)

1912 yılından 1950 yılına kadar Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti ordularında hizmette bulunmuş Korgeneral Mehmet Nuri Berköz / Nuri Berköz Paşa’da, küçük kardeşi Orgeneral Mahmud Berköz Paşa gibi, Azerbaycan (Şeki) toprağının yetiştirilmesi olarak, şerefli adını Türk savaş tarihine yazmıştır.

Mehmet Nuri Paşa’yı, (Mahmud Berköz ve Hasan Behçet paşaları da) Azerbaycan’a ilk kez tanıtan onun oğlu Prof. Dr. *Sina Berköz* olmuştur. O, *Adil Bağırov*’un Amerika’da kurduğu “Virtual Azerbaijan” sitesine ilk bilgiyi yollamıştır.⁷⁰ Aynı yazının bir özeti de Wikipedia’da yer alıyor.⁷¹

Bu bilgilerden yararlanmış görkemli Azerbaycan araştırmacısı Prof. Dr. *Vilayet Kuluyev* Wikipedia’daki yazıdan hareket ederek, ancak bazı başka bilgilere de ulaşarak bu kişiler hakkında değerli bir makale yazmıştır.⁷² Maalesef, şimdiye dek bu üç Paşanın ömür yolu arşiv malzemelerine dayalı olarak öğrenilmemiştir.

Mehmet Nuri Berköz hakkındaki bu yazıyı biz onun, hayatta iken Harp Akademisi’nde yazdırttığı Türkçe kısa özgeçmişi üzerinde kurduk. Bu tercümeihali oğlu Prof. Dr. *Sina Berköz* aile arşivinden alarak, lütufkârlıkla bize sunmuştur. Elbette, sadece bu belge ile yetinmeyerek, başka kaynaklardan da öğrendiğimiz bilgileri yazımıza ekledik.

Mehmet Nuri ve Mahmud Berköz Azerbaycan’ın Şeki kentinde yaşamış “*Sarıkerimli*”, ya da “*Sarıkerimoğulları*” soyundandır (bugün Şeki’de onlardan

kimse kalmamıştır). Mehmet Nuri Paşa'nın kayın-pederi olan Hasan Behçet Paşa ise Şeki'nin "Darıgazade" soyundan gelir. Her iki soy Şeki'nin "Yukarıbaş" mahallesindedir ve aralarında uzak akrabalık vardır.⁷³ Mehmet Nuri Bey'in annesi *Fahrünisa Hanım*, babası *Hacı İlyas*, onun babası *Sarı Kerim*, onun babası ise *Resul*, annesi *Sakine*'dir. Hacı İlyas, Şeki'de ipek ticareti ile uğraşmıştır. Ayrıca kuyumculuk da yapmıştır.

1889'da Şeki'de doğan Mehmet Nuri⁷⁴ ilk öğretimini buradaki Rus-Türk okulu'nda yapmıştır. Ruslar, Kafkas Türklerini Türkiye'deki ırkdaşlarından ayırmak için onları "Tatar" diye adlandırdığından dolayı, bu okula da "Rus-Tatar mektebi" denilmiştir. Mehmet Nuri, bu mektebe gittiği ilk gün eve döndüğünde annesi Fahrünisa Hanım'a "biz Tatar mıyız?" diye sormuş, annesi de "hayır, biz Türküz" diye ona soykökünü anlatmıştır.⁷⁵ Aile genellikle mutaassıp Türk ve müslüman idiler.

Küçük bir anektot: Mehmet Nuri Bey'in dedesi – Fahrünisa Hanım'ın babası *Hamit ağa* 120 yaşına kadar yaşamış. Bunu haber alan Çar (galiba Nikola), kendisine bir madalya göndermiş. Ardından da Rus gazeteciler 120 yaşına gelmiş koca kişinin fotoğrafını çekmek için Şeki'ye gelmişler. Ancak madalya haç biçiminde olduğu için Hamit ağa göğsüne takmayı reddetmiş ve resim madalyasız çekilmiştir.⁷⁶

1905 yılında Hacı İlyas, ailesi ile birlikte Osmanlı Devleti'ne, ipek ticaretinde bulunduğu Bursa kenti'ne göçetmiştir. Bu göçün sebeplerinin başında Hacı İlyas'ın, iki oğlunun Çar ordusunda askere alınmasını istememesinin geldiği anlatılmaktadır. Ancak o, Bursa'ya geldikten az sonra oğullarını bu kentteki askeri mektebe kayd ettirmişti. Hacı İlyas kısa süre sonra 45 yaşlarında bir kalp krizi geçirerek vefat etmiş.⁷⁷

Hatırlatalım ki, Mehmet Nuri'nin Şeki'de dört dayısı kalmış: *Samet*, *Mecit*, *Hidayet* ve *Mustafa Hamit ağa oğulları*. Aile Bursa'ya göç ettikten sonra Samet dayısı onları yalnız bırakmamış, ziyaretlerine gelmiş (Bursa Harp Okulu'nun talebeleri olan bacısı oğulları ile resim de çekirtmiş), sonra Şeki'ye dönmüştür.

Mehmet Nuri Bey Ortaokulu Bursa Askeri Rüştiye'sinde, liseyi de Işıklar Askeri Lisesi'nde okuduktan sonra 1909 yılında Harp Okulu'na girerek 1912 yılında mezun olmuştur.

Mart 1912'de Teğmen olarak önce Van'da 11'nci Kolordu, 33'ncü Tümen, 97'nci Alay, 1'inci Tabur, 2'inci Bölük Takım Komutanlığı'na atanmış, Nisan 1913'de Van'da 52'nci Alay, 1'inci Bölük'de görevlendirilerek, gerilla savaşı yapmak üzere ve Rus ordusunun incelenmesi için kısa bir süre Güney Azer-

Işıklar Askeri Lisesi Talebesi *Mehemmed Nuri* ve Kardeşi Bursa Askeri Rüştiyesi Talebesi *Mahmut*'un Şeki'den Bursa'ya Konuk Gelen *Samet* Dayıları ile Çektirdikleri Hatıra Fotoğrafı (Bursa, 1905). (*Sina Berköz Arşivi*)

baycana gönderilmiştir.

Temmuz 1913'de yurda döndükten sonra 1914'de üsteğmenliğe yükselmiş ve 1916 yılına kadar 33'ncü Tümen komutanı Albay Galatalı Şevket'in emir subayı olarak Sarıkamış savaşlarına katılmıştır. 14 Temmuz 1916'dan 12 Şubat 1917 yılına kadar Erzurum'da İkinci Kafkas Kolordusu'nun bütün cephe savaşlarında yer almış, ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak'ın karargâhında Rusça tercümanı olarak görev yapmıştır.

1917 Martında İstanbul'da Enver Paşa'nın Genel Karargâhında İstihbarat Şubesine tayini çıkmış ve burada kısa bir müddet görev yaptıktan sonra 'farklı kimlikle' önce bir yıl Stockholm ve Kopenhag'a, daha sonra da Petersburg ve Moskova'ya istihbarat görevlisi olarak gönderilmiştir.⁷⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, yüzbaşılığa yükselmiştir.

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Türkiye'ye dönerek, 24 Ekim 1919'da Harb Akademilerine girmiş, bir yıllık öğrenimden sonra, 18 Mayıs 1921'de, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün başlatdığı Kurtuluş Savaşına katılmak için Anadolu'ya geçerek önce Genelkurmay Doğu İşleri Müdürlüğü, 1921 Kasımından 1923 yılına kadar da Garp Cephesi Karargâhı, Üçüncü Şube Müdürlüğü yapmıştır.⁷⁹

Turgut Özakman'ın "*Şu Çılgın Türkler*" romanının (İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2005) kahramanlarından biri de Yüzbaşı Mehmet Nuri Berköz'dür. Eserin

“Sakarya Savaşı'na Hazırlık (25 Temmuz 1921 - 13 Ağustos 1921)” adlı üçüncü bölümünde okuyoruz:

“FEVZİ PAŞA da, Ankara'da kurmaylarla durumu değerlendiriyordu. Ordu, düşmanla arayı 200 km. açarak, yeni bir savaşa hazırlanmak için gereken zamanı kazanmıştı.

Yunan ordusu da yıprandığı için çekilen orduyu izleyemeyip durmuştu. Yürüyüşe geçebilmek için ciddi hazırlık yapması gerekti. Bu süre yirmi gün olarak hesaplanıyordu.

Bu zamanı çok iyi değerlendirmek, vurgun yemiş ordunun silah ve savaşı asker sayısını çoğaltmak, ikmal örgütünü yeniden düzenlemek gerekti.

Sakarya doğusuna çekilen orduda ancak 30.000 savaşı (tüfekli er) kalmıştı. Gerisi, istihkâm, muhabere, ulaştırma, sağlık, bando, ekmekeçi takımı gibi sınıfların ve destek hizmet birimlerinin çoğu silahsız erleriydi.

Merkez Ordusu'ndan bir tümen oluşturması ve yollaması istenmişti. Eğitim merkezlerinde de beş bin kadar asker vardı.

“Kalan açığı yeni askerlerle dolduracağız”.

Yüzbaşı **Nuri Berköz** “Evet ama Paşam..” dedi, “..bitkin halk yenilmiş bir orduya yeniden destek verir mi? Üstelik zaman çok dar, ancak yakın illerden asker toplayabiliriz. Bu kesimin askerlik yaşına girmiş nüfusu, ihtiyacı karşılar mı? Yeter sayıda asker geldi diyelim, acemileri 10-15 günde eğitip savaşa hazırlamak mümkün müdür? Bu kadar kısa süre içinde acemi bir asker ne öğrenebilir ki?”.

Sorun bu kadar değildi elbette.

Mesela bütün telsizler kurtarılmıştı ama çekiliş sırasında çoğu arızalanmıştı. Elde yedek parça yoktu. Mesela tüm süvarilerin elinde sadece yüz on sekiz kılıç vardı. Bu yüzden süvariler genellikle piyade savaşı yapıyor, erler atlı hücumu mızrak diye uçları sivriltilmiş uzun sopalarla kalkıyorlardı. Mesela 75 mm.lik mermi çok azalmıştı. Oysa topların çoğu bu çaptaydı. Cephe çok acele bu mermilerden istiyordu. Ama yakın depolarda bu çapta mermi yoktu. Karayoluyla doğudaki depolardan getirmek ise aylar alırdı” (ss.217-218).

Şu dönemin gerçek manzarasını göz önün-

de canlandıran “Türkiye” gazetesi yazarı **İsmail Yağcı**,“Kurtuluş Savaşımız Batının vahşeti ile mücadeledir” isimli makalesinde⁸⁰ bunları anlatıyor:

“Tarihin tesbit edebildiği beş bin yıllık Türk varlığını, bir hamlede dünyadan silmeye heveslenen Batının müstevlileri, Büyük Taarruz'da başlarını taşlara çarptılar.26 Ağustos 1922'de başlayan Türk ileri hamlesi, 30 Ağustos'a gelindiğinde, Yunan'ı hezimete götürdü. Çapulcular da darmadağın kaçmaya başladılar. Bu bozgunla birlikte, vahşi niyetleri ve yüzleri de tam olarak ortaya çıktı. Terk ettikleri her şehri, köyü ve mezrayı yakıp yıktılar. İzmir'e çıktıklarında yaptıkları vahşet on misline katlanmıştı.

Batı Anadolu'yu Yunanlıların istilasından 15 Mayıs 1919'dan, 9 Eylül 1922'de İzmir'den denize dökmelerine, 17 Eylül 1922'de Mudanya'dan kovulmalarına kadar yaptıkları mesken sayısı 55.800'dür.

Dörtüzyüç elli sene Türklerin adil idaresinde, din, dil ve ticaretlerinde hürriyetin en genişini yaşattığımız toplulukların; Türke layık gördükleri vahşet. Bugün Türkiye'yi işkencecilikle suçlayan gafillere ilanen duyurulur...

İşte bununla ilgili bir hatıra...

E. General Nuri Berköz diyor ki:

“Düşmanı kovalayan Türk kuvvetleri İzmir'e doğru akarken, beni Uşak mevki komutanı olarak görevlendirdiler. Orada binlerce Yunan esirinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyordum. Yunan başkumandan vekili Trikopis de Uşak'ta idi.

Bir gün emir erim, Trikopis'ten Fransızca bir mektup getirdi. Mektupda esir general, “Dün yetkili bir subaydan, esir Yunan subaylarının Ankara'ya gönderileceklerini ve Uşak'tan Polatlı'ya kadar yaya götürüleceklerini öğrendim.

Bu subaylarımız savaş sebebiyle yorgundurlar. Gıdasızlıktan düşkün ve halsizdirler. Ne kaput, ne battaniyeleri vardır. Birkaç kilometre yürüdükten sonra yıkılıp kalırlar. Bence ihtiyacı olanlara elbise ve ayakkabı verilmesi ve arabalar tahsis edilmesi iyi olur. Bu hususa nazarı dikkatinizi çekerim” diyordu.

Trikopis'i çağırttım. Ve “**Ben sizleri sizin yakamadığınız, ayakta kalan binalarda barındırıyorum. Altlarınızdaki yataklar, insanların diri diri öldürdüğünüz evlerden alındı. Daha dün evlerinin yanışını seyrettiğiniz insanlar, size daha nasıl davransın. Ankara'ya ulaşan demir yollarını**

Mehmet Nuri Berköz
(Sina Berköz Arşivi)

siz tahrip ettiniz. Yol yok. Sekiz yaşındaki çocuklarımız bile, kilometrelerce mesafeye sırtlarında mermi taşıyorlar. Memleketim kan ağlarken; bu gösterdiğimiz lütufkârlığı dünyada hangi millet gösterebilir. Arkanızda bıraktığınız harabelerde ne koydunuz ki ne istiyorsunuz. Bir yıl önce subaylarınız, Uşak'tan Sakarya'ya koşarak gelmişti. O zaman nasıl yürüdülerse şimdi de öyle gidecekler. Buralara sizi biz mi çağırdık. Hangi yüzle bizlerden merhamet istiyorsunuz!”

Türkiye Cumhuriyeti'nin X. Yıl Törenlerinde Albay Nuri Berköz, Atatürk'ün Sözlerini Mareşal Kliment Vorosilov'a Tercüme Ediyor. Ankara, 1933. (Sina Berköz Arşivi)

Bu sözlerimi gözleri yerde dinleyen Trikopis, utançtan dudaklarını ısıırıyordu. Bana doğru zoraki bir bakışla, “Bazı subayların ısrarı ile o mektubu yazmıştım. Beni bağışlayın ve o mektubu yok sayın” dedi”.

Ulu Önder Atatürk'ün Akşehirdeki hayatını en ince noktasına kadar araştıran Mehmet Koç “Atatürk Akşehirde” adlı değerli eserinde 1922 senesi savaşından bahs ederken Korgeneral Nuri Berköz'ün hatıralarından da yararlanmıştı.⁸¹ Eserin “Akşehir Telgrafhanesi Kontrol Altında” isimli bölümünde müellif şunları yazıyor:

“24 Ağustos(1922-A.T.)’ta yaşananları Korgeneral Nuri Berköz, anılarında şöyle anlatıyor:

“Batı Cephesi Karargâhı, Akşehir’den savaş alanına hareket ederken, istihbarattan bir tel gelmişti; bunda Trikopis ile Diyenis’in arasının açık olduğu bildirilmekteydi. Teli Cephe Kumandanı’na ben götürmüştüm:

“İşte bu iyi haber” dedi ve karargâh Kocatepe’ye doğru harekete geçti. Cephe karargâhının otomobil kısmını, Adanalı zenginlerin Garp Cephesi Karargâhı’na hediye ettikleri otomobiller teşkil ediyordu. Biz tam hareket ediyorduk ki, Başkumandan beni çağırarak:

“Nuri, sen burada kalacaksın, telgrafhaneyi emrine alacak, hiçbir yere haber sızmasını sağlayacaksın. Gelen haberleri bana ulaştırırsın!” buyurmuşlardı. Hemen telgrafhaneyi, Üçüncü Şube Müdürü Rasim Bey ile beraber, emrimize aldık. Taarruzun başladığı 26 Ağustos’tan 30 Ağustos’a kadar telgraf memurlarını evlerine bile göndermedim. Yemeklerini yanımızda yiyorlar, tuvalete bile nöbetçi yanında

çıkıyorlardı. Herkes bu sükûttan şüphelenmişti. Sık sık meclisten arıyorlar, Başvekil Rauf Bey, Dâhiliye Vekili Adnan Bey, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istiyor, durmadan nerede olduklarını soruyorlardı. Ben de verdiğim cevapta: “Efendim, Başkumandan kıtaatla beraber, teftişte” gibi sözlerle oyalamaya çalışıyordum. 27 Ağustos’ta Rauf Bey, çok kızgın olarak telgraf başında:

“Nuri Bey, ne oluyor? Herkes merakta, burada türlü rivayetler dönüyor...” diye çıkmıştı. Ben de, cevabımda: “Efendim Cepheden top sesleri geliyor...” diye cevap verdim. Hâlbuki ben Akşehir’deydim. Cepheden gelen top sesleri duyulamazdı, taarruz başlayalı iki gün oldu, düşmandan bir hayli yer kazanılmıştı. Ertesi gün Rauf Bey merakla tekrar sordu; ben gelen soruları cepheye ulaştırıyorum, Başkumandanından aldığım talimata göre idare ediyordum. Ertesi gün, “Nuri Bey, cepheden ne haber diye sordular. Cevabımda: “Efendim top sesleri uzaklaşıyor, derinden geliyor” diyerek, bir endişenin olmadığı, sevinecek bir haberin, yakında resmi bir ağızla ulaşılabileceği hissini uyandırıyordum.

1 Eylül’de ise, Akşehir’den Başkumandanın imzası ile meclise şu teli çektim:

“Garp Cephesinde, 26 Ağustos’ta başlayan taarruzumuz, Afyonkarahisar, Altıntaş, Dumlupınar arasında, büyük bir meydan savaşı halinde, beş gün beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının kahramanlığı, zaferimizin sağlanmasını mümkün kıldı. Zalim ve mağrur bir düşmanın asil kuvvetlerini, akıllara dehşet verecek katiyetle imha etti. En büyük kumandanın en gencine kadar, ordularımıza hâkim olan fikir, milletinin gösterdiği va-

1933 Yılında Albay Nuri Berköz Türkiye Cumhuriyeti'nin X. Yıl Törenlerine Katılmak Üzere Ankara'ya Gelen Sovyet Heyetinden Mareşal S. M. Budyonni ile Büyük Millet Meclisi Önünde. Önde Sağdaki İlk Kişi T.C. Dış İşleri Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, İkinci (Sakallı) Kişi Sovyet Dış İşleri Halk Komiseri Yardımcısı L. Karahan, Üçüncü Kişi Eski Sovyet Büyükelçisi S. İ. Aralov. (Sina Berköz Arşivi)

zife uğurunda, hayatını bile seve seve vermektir. Bunu muharebe meydanında görerek bütün milletime haber veriyorum”.

*Bunu çektikten sonra Akşehir'de vazifem bitmişti. Doğru cepheye geldim.” şeklinde belirtmektedir”.*⁸²

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle Mehmet Nuri Bey 1923 yılında, diğer sınıf arkadaşları ile birlikte Harb Akademilerindeki eğitimine devam etmiş ve 1925 yılında Akademiyi bitirerek İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir.

O, 1927'de Ankara'da Milli Emniyet İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'ne, 1929'da 189'uncu Alay İkinci Tabur Komutanlığı'na, 30 Ağustos 1930'da yarbaylığa yükselerek, Genelkurmay İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir.

Milletler Cemiyeti Misakının 8'nci maddesi gereğince, 2 Şubat 1932 tarihinde Cenevre'de toplanan Silahsızlanma Konferansına davet edilen Türk heyetine, Genelkurmay Başkanlığı'nca “Askeri Ekspert olarak katılması uygun görülmüştür.

Cenevre'den dönüşte, 1932-1933'de Bolu'daki 135'nci Alay Komutan vekili olarak kıta hizmetine çıkmış ve 30 Ağustos 1933'de albaylığa yükselmiştir.

Mehmet Nuri Berköz, Ekim 1933'de Cumhuriyetin 10'ncü yılı kutlamalarına katılan ve aralarında Mareşal K. Y. Voroşilov, Mareşal S. M. Budyonni, Sovyet Dış İşleri Halk Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan, Sovyetlerin Ankara eski Büyükelçisi S. İ. Aralov, Sovyet Eğitim Bakanı Bubnov ve Eğitim Bakan

Yardımcısı Krijanovski'nin yer aldığı Sovyet heyetine mihmandar olarak görevlendirilmiştir. Onuncu yıl törenleri sırasında Voroşilov, Budyonni ve diğerleri ile Atatürk'ün özel konuşmalarını, Mehmet Nuri Bey tercüme etmiştir.

1933-1935 yıllarında Yedek Subay Okulu Komutanlığı yapmıştır.

1935 yılında Kiev manevralarına davet edilen Orgeneral Fahrettin Altay başkanlığındaki askeri heyetin Kurmay Başkanı olarak görevlendirilmiştir.

1936'da Moskova'ya ‘Ateşe Militer’ olarak tayin edilmiş ve burada bir yıl görev yapmıştır. Bu münasebetle Prof. Dr. Vilayet Kuluyev yazıyor: “*Çağdaş Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk, Mehmet Nuri Berköz'ü iyi tanıyordu, defalarca kendisine özel itimatını göstermişti. Onun Ankara'ya gelen Sovyet heyetlerine eşlik etmesi, Atatürk'ün gayriresmi Rus dili tercümecisi olması, sonralar ise Moskova'da Türkiyenin Ateşe Militeri görevini tutması Berköz'ün, Sovyetler Birliği ile harbi ve güvenlik alanında işbirliği yapılarak Gazi'nin güvendiği kişilerden biri olduğunu dimeye esas veriyor*”.⁸³

Mehmet Nuri Berköz 1937 yılında Trabzon Piyade Alayı Komutanlığı'na, 1938'de İstanbul Maltepe'deki Piyade Atış Okulu Komutanlığı'na, 30 Ağustos 1939'da da Sivas'da ve İslahiye'de tugay komutanlıklarına atanmıştır.

30 Ağustos 1939'da Tuğgeneralliğe ve 30 Ağustos 1941'de Tümgeneralliğe yükselerek, Doğu Beyazıt'ta 53'ncü Hudut Tümeni Komutanlığı'na,

1943'de Bornova'da 57'nci Tümen Komutanlığı'na, 1945'de İzmir'de 12'nci Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır.

30 Ağustos 1946'da Korgeneralliğe yükselmiştir.

1947 yılında Genelkurmay Başkanlığı Harekât Yar Başkanlığına, 1949'da Jandarma Genel Komutanlığı'na atanmıştır.

Haziran 1950'de Emekli'ye ayrılmıştır. Bu emekliliğin hikâyesini "Hürriyet" gazetesi yazarı Soner Yalçın'dan dinleyelim:⁸⁴

14 Mayıs 1950

Genel seçimler yapıldı. Demokrat Parti sandıktan birinci parti olarak çıktı.

.....

Cumhuriyet tarihinin en önemli sivil hareketinin olduğu bu geçiş döneminde, Ankara'da bir dedikodu alttan alta konuşulmaya başlandı:

"Askerler darbe yapacak!"

"Yüksek Askeri Şûra üyeleri toplantı yapıyor."

"Komutanlar, Çankaya Köşkü'ne çıkıp İnönü'yle görüştüler."

Sivil-asker herkes gergindi. Gözler Milli Şef İsmet İnönü'ye çevrildi.

İsmet Paşa, siyasi kulisleri hareketlendiren "ordu-yu tahrik ediyor" iddialarına cevap verme ihtiyacı bile hissetmedi.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nafiz Gürman, Celal Bayar'ın evine gitti, güvence verdi: "Ordu seçim sonuçlarına saygılıdır."

2 Haziran 1950.

.....

Menderes kabinesi Meclis'ten güvenoyu aldı.

Ankara'da tedirginlik sürüyordu... Kimi çevreler, askerlerin artık müdahale edeceğinden emindi.

6 Haziran 1950.

Beklenenin tersi oldu.

Celal Bayar ile Adnan Menderes, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde büyük bir tasfiye hareketine başladılar.

Ordunun üst komuta kademesi tırpanlandı.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Abdurrahman Nafiz Gürman**, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral **Zeki Doğan**, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral **Mehmet Ali Ülgen**, Jandarma Genel Komutanı

Korgeneral **Nuri Berköz**, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral **İzzet Aksalur**, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral **Asım Tınaztepe**, İkinci Ordu Komutanı Orgeneral **Muzaffer Tuğsavul**, Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral **Mahmut Berköz**⁸⁵ gibi üst düzey komutanlarla birlikte toplam 15 general ve 150 albay emekliye sevk edildi!

Emekli edilenler arasında Askeri Şûra üyeleri Orgeneral **Kazım Orbay**, Orgeneral **Salih Omurtak** gibi komutanlar da vardı.

.....

DP hükümeti, neden böyle büyük bir tasfiye operasyonu yapmıştı?

"Bir gün Başbakanlığa bir albay geldi. Adnan Menderes'le özel bir konuşma yaptı, üst düzey subayların darbe hazırlığı içinde olduğunu söyledi ve TSK'da büyük tasfiye hareketi böylece başladı."

Söylenen buydu.

Halbuki kazın ayağı öyle değildi!..

Bayar-Menderes, ordu içindeki "İnönücü Paşalar"ı tasfiye etmek istemişti.

Korgeneral Mehmet Nuri Paşa Harb Madalyası, Gümüş Liyakat Madalyası ve İstiklal Madalyası sahibidir.

Onun yayımlanmış eserleri:

1. Edouard Pekarskiy, *Yakut Dili Sözlüğü*, 1c., TDK., İstanbul 1945 (Tercüme kurulu üyesi olarak).⁸⁶

2. Mihail Pavloviç Veltman, *Büyük Harbde Küçük Asya ve Türkiyenin Taksimi* (Tercüme).

3. *Rusyadan Mevsuk Malumat* (beş altı eser). Umur-u Şarkiye arşivlerinde.

4. General Fischmann, *Gaz Nevleri* (Tercüme).

5. 1950-1954 yılları arasında "Ulus" gazetesinde yayımlanan 10 kadar makalele.

Konuştugu şiveler ve bildiği yabancı diller:

Azeri şivesi iyi, Tatarca orta, Rusça iyi, Fransızca orta derecede, İsveç dili konuşur halde, Kürtçe orta derecede.

Mehmet Nuri Berköz 16 Ocak 1975'de Hakkın rahmetine kavuşmuştur. "Milliyet" gazetesinde okuyoruz: "Türk ordusunun değerli komutanlarından, emekli Korgeneral Nuri Berköz, dün vefat etmiştir. Üç madalya sahibi Berköz, 86 yaşındaydı. Berközün

cenazesi yarın askeri törenle toprağa verilecektir".⁸⁷ Bu gazetenin 24 Ocak 1975 tarihli nüshasındaki haberlere göre cenaze törenine Türkiye Ordusu'nun üst düzey görevlileri katılmıştır.

Maalesef, Mehmet Nuri Paşa'nın ölüm tarihi bazı kaynaklarda yanlış olarak, 17 Ocak olarak gösterilmektedir.⁸⁸

Yukarıda bildirdiğimiz gibi, Mehmet Nuri Paşa, Hasan Behçet Paşa'nın kızı *Ayşe Ulviye Hanım* (?-24.1.1993, İstanbul)'la aile kurmuştu. Bu evlilikten *Prof. Dr. Sina Berköz* (1936) doğmuştur. Sina Berköz uzun yıllar İstanbul Teknik Üniversitesi'nde görev yaparak, profesörlüğe yükseldikten sonra, 2000 yılında kendi isteğiyle emekli olmuş ve akademik hayatına Bahreyn Üniversitesi'nde profesör olarak devam etmektedir.

Orgeneral Mahmud Hacı İlyas Oğlu Sarikerimli (Mahmud Berköz) (Şeki,1895 – İstanbul, 1989)

Orgeneral Mahmud Berköz Paşa hakkında ilk bilgiyi, büyük kardeşinin oğlu *Prof. Dr. Sina Berköz* İnternette vermiş⁸⁹, sonra bu bilgiden yararlanan *Prof. Dr. Vilayet Kuluyev*'in makalesinde⁹⁰ bahsedilmiştir.

Mahmud Hacı İlyas oğlu Sarikerimli (Berköz) 1895 yılında Şeki'de dünyaya gelmiş, ilk eğitimi burada almıştır. Ailesi Bursa'ya muhaceret ettikten sonra Bursa Askeri Rüştiyesi'ne kaydolmuş, 1915'de bu mektebi bitirerek orduda hizmete başlamıştır. 1951'de Orgeneral rütbesinde emekli oluncaya dek, Türk Ordusunda şerefli bir subay olmuştur. Maalesef onun hizmet sicili bugün elimizde değil, bu yüzden onun hakkında geniş bilgi edinme imkânımız yok. Fakat bildiklerimizi burada sunuyoruz.

Mahmud (Berköz), Harbiye Akademisi'nde eğitimini devam ettirenken, İstiklal Savaşı başlamış, o da büyük kardeşi Mehmet Nuri gibi tahsilini yarıda bırakarak vatan uğrunda ölüm-dirim savaşına atılmış, Atatürk'ün sadık askerlerinden biri olarak birçok fedakârlıklar göstermiş, bu kutsal savaştan gazi olarak çıkmıştır.

Savaş bittikten sonra Harp Akademisi'nde eğitimini tamamlayarak, her topçu subayı gibi, çeşitli bölgelerde ve rütbelerde hizmette bulunmuştur. Korgeneral Mahmud Berköz Paşa'yı 1948'de Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı olarak görüyoruz.

11-12 Temmuz 1948'de, yanlarında on subaydan mürekkep bir heyetle Ankara'ya gelen Amerika

Albay Mahmud Berköz
(Sina Berköz Arşivi)

Birleşik Devletleri Harbiye Bakanlığı Müsteşarı *William H. Draper*, Dışişleri Bakanlığı'ndan refakatine tâyin edilen *M. Frank Wisner* ve Birleşik Amerika Genelkurmay Heyeti Plânlar ve Hareket Dairesi Müdürü Korgeneral *Albert C. Redemayer*'le görüşmelere katılanlar arasında Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı Korgeneral *Mahmud Berköz* ve Genelkurmay Harekât Dairesi Yarbaşkanı Korgeneral *Mehmet Nuri Berköz* de vardır.⁹¹

Amerikan Ordu günü münasebetiyle Amerikan Sefareti Ateşemiliteri Mr. Robinson ile eşi 6 Nisan

1949'da Ankara Palas'ta bir kokteyl vermişlerdir. Kokteyde Türkiye'nin bir sıra üst düzey görevlileri arasında *Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı Orgeneral Mahmud Berköz*, Jandarma Genel Komutanı *Korgeneral Nuri Berköz* de hazır bulunmuşlardır.⁹²

13 Haziran 1949'da Diplomatik Kurye Fuat Güzaltan'ın naaşı İstanbul'a götürülmek üzere Ankara'dan geçtiği sırada, trenin Ankara Garı'nda tevakkufu esnasında Güzaltan'ın naaşı Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarı *Orgeneral Mahmud Berköz*, kara, hava ve deniz kuvvetlerine mensup generaller, subaylar ve birçok yüksek düzey görevliler tarafından selamlanmıştır.⁹³

Bir müddet sonra Orgeneral Mahmud Berköz *Üçüncü Ordu Komutanlığı'na* tayin edilmiştir. Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimleri kazanmasından sonra ilk icraatlarından biri olarak 6 Haziran 1950'de emekliye sevk edilen üst düzey askerlerden 15 general ve 150 albay arasında Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Mahmud Berköz de vardı. Fakat bir hafta sonra, 13 Haziran'da o daha önemli bir görev olan Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne tayin edildi ve 6 Eylül 1951'de bu görevden emekli oldu.

Prof. Dr. Sina Berközün bildirdiğine göre, Mahmud Berköz Paşa, 1989 yılında vefat etmiştir.⁹⁴

Mahmud Berköz Paşa, Kurtuluş savaşı gazilerinden, 2. Dönem Sakarya Milletvekili merhum Tuğbay Mustafa Kerem'in kızı *Reide Hanım*'la evlenmiştir.⁹⁵ *Canan Ülker* ve *Beliğ Berköz*'ün annesi, Hasan Kerem, Neşide Kerem ve Vedat Kerem'in ablası olan Reide Berköz, eşinden 7 yıl önce, 18 Mayıs 1981'de Hakkın rahmetine kavuşmuştur.⁹⁶

Cihan Ülker isimli bir oğlu ve Nilüfer isimli bir kızı olan *Canan Ülker* de vefat etmiştir.

Mahmud Paşa'nın oğlu *Dr. Belîğ Berköz* (İstanbul, 26. 5. 1921-Los-Altos / California / ABD, 18. 1. 2001) Birleşik Amerika'nın California ayaletinin Los-Altos kentinde yaşıyordu. Buradaki "*California Türk-Amerikan Birliği*"nin (TAAC-Turkish American Association of California) kurucu ve başkanlarından, genellikle ABD Türk topluluğunun liderlerinden idi.⁹⁷ Belîğ Bey'in evladı yoktur ve eşi de kendinden önce vefat etmiştir.⁹⁸

Son Söz

Bu makalede Azerbaycan'ın Şeki kentinde doğmuş 4 görkemli kişinin yaşam öyküsünü kısaca da olsa izledik. Mabeynci Mehmet Emin Bey hariç, onların 3'ü hakkında Türkiye arşivlerinde hala araştırmalar yapılmamış olması, onların Türkiye ve Azerbaycan toplumlarına layık oldukları biçimde tanıtılmaması tarihi bakımdan bir haksızlıktır. Umutvaram ki, yakın dönemde biz onların her biri hakkında kalın-kalın kitaplar okuyacağız. İnşallah!

* Bakü Avrasya Üniversitesi Profesörü, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Şeki Bölgesel İlmî Merkezinin Aparıcı İlmî İşçisi

- 1 *Nuha/Nohu* Şeki şehirinin yakınlığındaki bir eski köyün ismi idi. O köy şimdi Şeki kentine kavuşmuş.
- 2 Ali Birinci. *Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikâyesi*. – "*Türk Yurdu*", Mart 2006, c. 26, sayı 223, ss. 72-77.
- 3 *İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi*. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007,
- 4 *Yine orada*, ss. v-xiii.
- 5 Hayriye Kerimzade, *Mehmet Emin Bey'in hayatı*. – *Yine Orada*, ss. xiv-xxxv.
- 6 Bkz: <http://kurtmeydani.blogspot.com>.
- 7 *İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi*, Hazırlayan: Profesör A. Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007, s. 157.
- 8 *Yine Orada*, s.159.
- 9 *Yine Orada*.
- 10 Bkz: www.muratdarga.blogspot.com.
- 11 Bax: www.turkcebilgi.com/mabeyn/ansiklopedi.
- 12 Yılmaz Öztuna. *Devletler ve hanedanlar. Türkiye (1074-1990). Cilt:2*. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1989, ss. 933-934.
- 13 *Yine Orada*, s.934.
- 14 Ali Birinci'nin adı geçen makalesine bakılsın.
- 15 Yılmaz Öztuna. *Devletler ve hanedanlar. Türkiye (1074-1990). Cilt:2*. Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1989, ss. 906.
- 16 *İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi*. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007, s. 191.
- 17 Bkz: *Azerbaycan dilinin izahlı lüğeti. I cild*. Bakü: "Şark - Karb" Yayınevi, 2006, s. 538.
- 18 Hayriye Kerimzade. *Mehmet Emin Bey'in Hayatı*, s. xiv.
- 19 *İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Meh-*

med Emin Efendi'nin Seyahatnamesi, Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007, s. xxxvi.

- 20 Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Bey'in hayatı, s. xvi.
- 21 Ali Birinci. *Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikâyesi*, s. 73.
- 22 *Yine Orada*.
- 23 *Yine Orada*.
- 24 M. Ali Resulzade. Şair İsmail Nakam. – "Azerbaycan Yurt Bilgisi", Yıl:3, 27.4.1934, sayı 28, ss.1180-1181. Makale yazarı M. Ali Resulzade buradaki bilgilerin birçoğunu "İstanbul'da yaşayan Şeki âlimlerinden Salih Beyefendi"den almıştır.
- 25 *Yine orada*, s.1180.
- 26 Ali Birinci, *Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikâyesi*, s. 74.
- 27 Doç. Dr. Ali Akyıldız. II. Abdulhamid'in çalışma sistemi, yönetim anlayışı ve Babiâli'yle (Hükümet) ilişkileri. – *Osmanlı siyaset*, s. 289.
- 28 Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Bey'in hayatı, s. xxii.
- 29 Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Bey'in hayatı, s. xxiv.
- 30 *Yine orada*.
- 31 *Yine orada*, s.xxiv.
- 32 *Yine orada*, s.xix.
- 33 *Yine orada*, s.xxiii.
- 34 Mehmet Yavuz. *Berlinde Türk-İslam mimarisi*. – *Sanat dergisi*, s. 89.
- 35 Soner Yalçın. *Osmanlı Sarayı'nda Bir Sosyalist – Şehzade Abdulkadir*. – "Hürriyet" gazetesi, 04.10.2009.
- 36 Mehmet Emin Bey'in rütbeleri, aldığı nişan ve madalyaların en dakik listesi Prof. Dr. Ali Birinci'nin adı geçen makalesindedir.
- 37 Mehmet Emin Bey'in zevcelerinin isimlerini Hayriye Kerimzade'nin, adı geçen yazısından aldık. Ali Birinci'nin makalesinde şu adların yanlış verildiği kanaatindeyiz.
- 38 Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Bey'in hayatı, s. xxxiii.
- 39 *İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi*. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007, s. 65.
- 40 *Yine orada*, s.106.
- 41 *Yine orada*, s.75.
- 42 *Yine orada*, s.121.
- 43 *Yine orada*, s.162-163.
- 44 Ali Birinci. *Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikâyesi*, s. 75.
- 45 *Yine orada*.
- 46 Mehmet Emin Bey'in buradaki yalısı 1919'un Martında İstanbul'daki büyük yangında küle dönmüş, bütün antika eşya, saray ressamlarının hediye ettiği tablolar, büyük, Hareke taban halıları ve kütüphanesi mahv olmuştu. Bkz: Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Bey'in hayatı, ss. xxx-xxxii.
- 47 Prof. Dr. A. Muhibbe Darga. "Sunuş. Büyükbabam Mabeynci Darugazade Mehmet Emin Bey (Sultan II. Abdulhamit'in Karınlarından)". – İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi, s. viii.
- 48 Zekeriyye Alizade, Nazim İbrahimov. Şeki ipeyi uzak kervan yollarında. Bakü: "Master" Yayınevi. 2007, s.42. Bu kitapta şekide ipekçiliğin ve ipek ticaretinin tarihi, ipek tüccarları hakkında geniş bilgi vardır.
- 49 Adalet Tahirzade. Şekinin tarihi kaynaklarda. Bakü: "Master" Yayınevi, 2005, s.188.

- 50 Ali Birinci. Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikâyesi, s. 76.
- 51 Yine orada.
- 52 İstanbuldan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi. Hazırlayan: Profesör A.Muhibbe Darga. İstanbul: Everest Yayınları, 2007, s. xxxvii.
- 53 Şifre: XVI-1163 (3) / 5301.
- 54 Ali Birinci. Asya-yı Vusta Seyyahı Kurena Mehmet Emin Beyin Hikâyesi, s. 76.
- 55 Bkz: <http://www.nadirkitap.com/musavver-tarif-i-hayvanat-mehmet-emin-kitap935172.html>.
- 56 AMİA M.Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsünde şu kitabın iki nüshası vardır.
- 57 Bkz: <http://www.nadirkitap.com/melange-de-poesies-turques-et-persanes-composees-et-traduites-en-francais-m-emin-bey-kitap1236095.html>.
- 58 Hayriye Kerimzade. Mehmet Emin Bey'in hayatı, s.xxi.
- 59 Yine orada.
- 60 Yine orada.
- 61 Yine orada, s.xxxiii.
- 62 Yine orada. Hayriye Kerimzadenin Hasan Paşa ile bağlı verdiğini bütün bilgiler bu yazıdan götürülmüştür.
- 63 http://www.zerbaijan.com/azeri/HBP_CV.htm.
- 64 Sina Berköz'ün bana yazdığı 15.2.2011 tarihli mektup.
- 65 "Milliyet" gazetesi, 25.1.1993, sayfa 10.
- 66 Sina Berköz'ün bana yazdığı 23.3.2011 tarihli mektup.
- 67 Sina Berköz'ün bana yazdığı 2.2.2011 tarihli mektup.
- 68 <http://culturecityistanbul.blogspot.com/2009/10/dolmabahce-palace-collections.html>.
- 69 <http://www.hanemiz.com/turk-kulturu-ve-medeniyeti/159355-tarihi-haritalar.html>.Haritalarla bağlı bütün bilgiler bu sitedendir.
- 70 http://www.zerbaijan.com/azeri/NB_CV.htm.
- 71 http://en.wikipedia.org/wiki/Nuri_Berköz.
- 72 Vilayet Kuluyev. Türk ordusunun azerbaycanlı generaları. Onların ekseriyeti eslen Şekiden olublar. – "525-ci gezet", 8.11.2008.
- 73 M. Nuri Berköz'ün anneannesinin (Nurucihan) babası Hacı Mehmed, Hasan Behçet paşanın dedesi Ahmet'in kardeşidir – **Sina Berköz**.
- 74 Onun Azerbaycan'daki adı sadece "Mehmed"dir. İkinci "Nuri" adını (o zamanlardaki âdete göre) Bursa'da bir hocasının verdiğinden kendisi, oğluna söz etmişti. Tahminen başka Mehmet'lerle karışmasın diye. Onun için Azerbaycanda "Mehmednuru" gibi bir ad taşımıştır. Ayrıca "Sarikerimli" soyadı taşıdıkları da kuşkuludur. Nuri Paşa sadece "Sarikerimoğullarından" olduklarını belirtmekteydi.
- 75 Sina Berköz'ün bana yazdığı 2.2.2011 tarihli mektup.
- 76 Sina Berköz'ün bana yazdığı 15.2.2011 tarihli mektup.
- 77 Sina Berköz'ün bana yazdığı 2.2.2011 tarihli mektup.
- 78 Bu kapsamda Türk harp esirlerinin Rus harp esirleri ile değişimi ile görevli Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti heyetine üye olarak katılarak Sankt Petersburg'a gönderilmiştir. Bu heyetin başında Türk siyasî düşünce tarihinin ve özeldir Türkçülük tarihinin etkin simalarından (aslen Kazan Tatarı) Yusuf Akçura bulunmaktadır. – **Sina Berköz**.
- 79 Bu sınıf öğrencileri birinci seneyi 24 Ekim 1919–7 Temmuz 1920'de tamamladıktan sonra Anadolu'da Millî Mücadeleye katılmışlardı. Savaşta kurmay subaylara ihtiyaç olduğundan, ancak bu subaylar yalnız bir yıl tahsil görmüş olduklarından, büyük harpde olduğu gibi, Ankara'da, Genelkurmay Başkanlığında 1922 yılında bunlara mahsus üç aylık bir kurs açılmış ve bunun neticesinde imtihanla kurmay olmuşlardır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu sınıf Yıldız'daki okulda iki yıl okuyarak tahsillerini tamamlamışlardır. O zaman muhtelif sebeplerle kurmay olmayanlar okul tahsilini tamamladıktan sonra olmuşlardır. Bu sınıftan kurmay olmayan kalmamıştır. Bu sınıf Anadolu'ya geldikten sonra İstanbul'da Harb Akademisi'nde hiç bir sınıf kalmamıştı. Bunun üzerine 1921 yılında İstanbul'da bir giriş imtihanı açılmış ve 25 kadar subay okula kabul edilmiş ve bir yıl tahsil görmüşlerdir. Bunlar arasında Şehzade Faruk Efendi de vardır. Fakat İstiklâl Harbi'ni takiben Genelkurmay Başkanlığınca bu sınıf kabul edilmemiş ve tahsillerine son verilmiştir. – **Sina Berköz**.
- 80 "Türkiye" gazetesi, 7 Eylül 2005.
- 81 *Türk Kurtuluş Savaşı*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Yayını, İstanbul: Menteş Matbaası, 1968, s. 213-217.
- 82 Mehmet Koç. *Atatürk Akşehirde*. Akşehir Belediyesi Kültür Yayınlar., Akşehir, Bahçivanlar Basım Sanayi A.Ş., 2010, sah. 59.
- 83 Vilayet Kuluyev. Türk Ordusunun Azerbaycanlı Generaları. Onların Ekseriyeti Eslen Şekiden Olublar. – "525-ci gezet", 8.11.2008.
- 84 Soner Yalçın. Demokrat Parti'nin 'balans ayarı' 6 Haziran 1950 darbesi... – "Hürriyet" gazetesi, 4 Mart 2007. <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6056843&yazarid=218>>.
- 85 Burada hata olduğunu sanıyorum. Mahmud Paşa 6 Eylül 1951 tarihine kadar Orgeneral rütbesi ile Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri olarak görev yapmış, yani yaklaşık bir sene sonra emekli olmuştur.
- 86 Eserin tercüme kurulunda başta Abdülkadir İnan olmak üzere Prof. Ahmet Caferoğlu, Korgeneral Halis Bıyıktaş, Tümgeneral Nuri Berköz, Reşit Rahmeti Arat, Ali Hüseyin Turan (Hüseyinzade Ali Bey), Emekli Yarbay Yakup Orak, Emekli Binbaşı Remzi Kilercioğlu, Konso-los Muavini İsmail Şerafeddin Yula, Hamdi Tokar, Gaffar Güneyden, Abdullah Battal Taymas, Fuat Toktar, Orhan Şamhal, Abdülcabbar, Kerim Oder, Hasan Abdullah Ortekin, Şefika Gaspıralı, Sabur Resul'un emeği geçmiştir. – **Sina Berköz**.
- 87 "Milliyet" gazetesi, 17.1.1975, sayfa 3.
- 88 Mesela: <http://turksibersavunmakuvvetleri.tr/gg/T.ue.rkiye-Cumhuriyeti-Kronolojisi--k1-3-k2-.htm>.
- 89 http://www.zerbaijan.com/azeri/MB_CV.htm.
- 90 Vilayet Kuluyev. Türk ordusunun azerbaycanlı generaları. Onların ekseriyeti eslen Şekiden olublar. – "525-ci gezet", 8.11.2008.
- 91 <http://byegmgovtr.xn--ler-1la8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1948/temmuz1948.htm>.
- 92 <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:DaxoqeLYQRlJ:byegmgovtr.xn--ler-1la8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1949/nisan1949.htm+An%C2%ACKara+Palasta+bir+koktely+vermi%C5%9Flerdir.+Koktelyde&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=az&source=www.google.az>.
- 93 <http://byegmgovtr.xn--ler-1la8h.net/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1949/haziran1949.htm>.
- 94 Sina Berköz'ün bana yazdığı 2.2.2011 tarihli mektup.
- 95 "Milliyet" gazetesi, 10.3.1978, sayfa 5.
- 96 "Milliyet" gazetesi, 19.5.1981, sayfa 6.
- 97 http://www.familysearch.org/Eng/Search/SSDI/individual_record.asp?recid=552604145&lds=3®ion=-1®ionfriendly=&frompage=99.
- 98 Sina Berköz'ün bana yazdığı 15.2.2011 tarihli mektup.